

IDENTITÁS – ÚTKERESÉS

Daróczi Ágnes emlékezik az újkori roma folklór mozgalomról

Az újkori roma folklór mozgalomnak két pillére van, az egyik: a kutatók terepmunkája nyomán a magyar folklórkincs gyűjtése közben feltárt cigány anyag az ötvenes évektől kezdődően. Illetve az 1970-es évektől célirányosan gyűjtött cigány folklór.

A másik az együttes alakításokban megvalósuló mozgalom, amelynek szintén két szakasza van: a Magyarországi Cigány Kulturális Szövetség munkája nyomán kibontakozó első versek és együttesek az ötvenes évek végén, hatvanas évek elején, valamint a '70-es évek közepén beindult, gyűjtésekkel párhuzamosan folyó együttes mozgalom.

Kezdem az elején: Tulajdonképpen már a XIX. század végén és a múlt század elején gyűjtötték a roma-folklórt. Első gyűjtőként említem Wlislóczky Henriket, aki nemcsak gyűjtötte, hanem fordított is. Vékonyka kötete az Országos Széchenyi Könyvtárban utolérhető. Beszelnünk kell Hermann Antal munkásságáról, aki ugyan önálló kötettel nem jelentkezett, de ő írta a Pallas Nagy Lexikon cigány címszavát, és kárpáti dialektusban található ott egy dalszöveg: „Náj mán csi dád, nicsi déj, náj mán csi o thém muro”, ami szó szerinti fordításban „Nincsen se apám, nincsen anyám sem, nincsen országom sem”. Ha ehhez még hozzátesszük, hogy József Attila a szegedi egyetemen két szemeszteren keresztül hallgatott cigány nyelvet és kultúrát, éppen Hermann Antaltól, akkor nem lehet véletlen áthallásnak minősíteni a „Tiszta szívvel” című versét.

Aztán Bartók Béla írja abban a bizonyos Liszt Ferenc-vitában – szemben Liszt álláspontjával, aki a kávéházi, cigányok által játszott, többnyire frott, tehát műzenét minősíti cigányzenének – hogy „van a cigányoknak is saját népzeneje, az a népzene, amit a falvak szélén a cigány telepeken énekelnek”. Bartók Béla meggyőződéssel írhatja ezt, hiszen gyűjtései során találkozott ezzel a cigány népzenevel, mint ahogy Kodály Zoltán gyűjtéseiben is van néhány cigány nyelvű dal. Mindkettejük gyűjtésének anyagát majd több évtized után Víg Rudolf a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézetének munkatársaként jegyeztette le és fordította le a '70-es években. A lejegyzők egyikét Bari Károlynak, a másikat Daróczi Ágnesnek hívják.

Tehát, Wlislóczkyval, Hermann Antallal és Bartókkal kezdődik a cigány folklór gyűjtés, majd a 30-as évek végén és a 40-es évek elején, Püspökladányban Csenki Imre és Csenki Sándor a faluszéli cigány-telepen gyűjt a romáktól gyönyörű szép balladákat és zenéket. Csenki Sándornak – akit a németek lelőttek – kéziratban maradt ránk a hagyatéka, de szinte kibogozhatatlan a rövidítések miatt. Aztán Víg Rudolf 1957-ben a Zenetudományi Intézet munkatársaként, a Tudományos Akadémia népzene-kutatójaként újragyűjti a Csenki-féle gyűjtést, ezúttal azonban hangzó anyagként. Csodálatos dalokat és szövegeket örökít meg, és a romák minden egyes dalt úgy kezdenek, vagy úgy végeznek, hogy:... „En danoltam ezt a nótát ezelőtt 25 évvel Csenki Imrének és Csenki Sándornak...” De ugyan hogyan emlékezhetne valaki 25 év távlatából precízen arra, hogy mit énekelt annak idején Csenki Imrének és Csenki Sándornak?! Ez sajátos fintora a sorsnak szegény Víg Rudival szemben, mert hiszen ez

az ő gyűjtése, de minthogy az Akadémia azzal küldte el, hogy gyűjtse újra a Csenki fivérek munkáját, ezért azt Csenki gyűjtésként tartják számon.

De Víg Rudolf nevéhez fűződik az első magyarországi cigány népzenei lemez gondozása. A sikeres fogadtatás nyomán felkérést kap a második szerkesztésére is, ezt azonban már nem tudta befejezni. Víg Rudolf nyomdokain a vokális cigány népzene napjainkig Kovalcsik Katalin gyűjti tudós hozzáértéssel, ő az, aki befejezi a második lemezt is.

A vokális cigány népzene és orális kultúra hagyományairól szólva itt kell kitérnünk arra a felbecsülhetetlen értékű munkára, amely Bari Károly költő, műfordító, etnográfus nevéhez fűződik. Bari harminc éves gyűjtéseiből előtűnik a cigány népi kultúra rendkívüli gazdagsága. A műfaji sokszínűség az epikus énekektől a balladákon keresztül a gyermekdalokig, eredetmondákig és népmesékig terjed. A tudományos bevezetőkkal gazdagított négy kötet és 16 CD lemez többnyire alapítványok, intézmények és vállalkozások segítségével jelent meg, a lemezek nem kerültek soha bolti forgalomba, a kötetek közül néhány még könyvtárakban utolérhető. (Voight Vilmos etnográfus írja Bari munkájának jelentőségéről, hogy az csak a német százfős kutatócsoport tízévi munkájával vethető össze.)

De a hangszeres népzene gyűjtésének is óhatatlanul fókuszába került a cigány népzene, a falusi cigány bandák repertoárja. Napjainkra elmondható, hogy Nagy Olga és Görög Veronika népmese gyűjteményei, Martin György, Pesovár Ernő és Ferenc táncgyűjtései, Víg Rudolf és Kovalcsik Katalin vokális népzenei gyűjtései, valamint Bari Károly munkássága révén lesz ismert a cigány folklór.

Erdély falvaiban is a romák őrizték meg napjainkig a legarchaikusabb magyar népzeneit. A táncház mozgalom – Halmos Béla és Sebők Ferenc munkássága nyomán – híres prímásainktól tanulta vissza a magyar népzene kincsestárát.

Bár nem szoktak róla beszélni, de a néprajzosok mindig szem előtt tartják, és írják publikációikban is, hogy kulturális kölcsönhatások vannak többségi és kisebbségi népek kultúrája között. Kevesebbet beszélnek azonban arról, hogy mi tekinthető a romák saját kultúrájának. Inkább arról beszélnek, kölcsönhatások vannak, s hogy a cigányok hagyományőrök, vagyis megőrizték a magyar népdalokat, népzeneit, táncokat.

Talán először Martin György kezd arról írni, hogy a roma kultúrának, illetve a roma tánckultúrának mik a sajátosságai. Nagy Olga az utóbbi időben már kifejezetten megírja, hogy a cigány népmese ugyan magyar nyelven él, de ilyet más nem mesél, és hogy vannak a cigány mesemondásnak speciális hagyományai. De a hangszeres népzeneben ez csak egy nemzedéssel később jelenik meg. Halmos Béla írja, hogy számára nagy jelentősége van annak, hogy ők a cigányoktól tanultak meg hegedülni. Nem egyszerűen csak arról szól a történet, hogy a cigányok megőrizték a magyar népi kultúrát. Azt még nem kapták meg, hogy mi az, amit a romák hozzáadtak...

1957-től 1961-ig – tehát a forradalom után – volt egy Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége szervezet is. A ko-

rabeli iratokban úgy van benne, hogy „az ellenforradalmi időkben milyen nagy szükség van arra, hogy...”. Tehát, ez egy abszolút politikai cselekedet volt – az akkori politikai vezetők tulajdonképpen tettek egy gesztust, egy engedményt a romáknak. Ebben az is benne van, ne tagadjuk, ha csak involválva is, nem közvetlenül, hogy a romák részvétele a forradalomban jelentőségteljes volt. A forradalom leverése után, 1957-ben abszolút politikai gyökerekből táplálkozva megengedik László Máriának, hogy megszervezze a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségét. Nem Demokratikus Szövetséget, mint a többi nemzetiségnek, és nem azzal a függetlenséggel, mint ami a többi szövetséget jellemezte, hanem abszolút a Kulturális Minisztérium berkein belül, erős felügyelet alatt.

1957-ben, amikor Martin György a „botlót” kutatva Porcsalma után Nyírvasváriba is eljut, az ő kutató munkájának következtében ott együttes alakul – a mátészalkain kívül a nyírvasvári együttesről szoktunk beszélni, mint első cigány együttesről.

1958-59-et írtunk, amikor beindult egy verseny. Cigány csoportokat, együtteseket hívtak életre, és versenyt hirdettek számukra. Martin György a nemzetközi hírvé tanckutató, pedagógus és tudós valamikor 1959 nyarán szervezte Budapesten, a Kulich Gyula téren az első cigány folklór fesztivált. Ez az, ahol már részt vesz a Mátészalkai Cigány Együttes is – többek között...

Martin György nem csak egyszer megy Nyírvasváriba kutatni, hanem évente rendszeresen visszajár, és vizsgálja azt is, hogy a folklór hogyan hagyományozódik. Erre vonatkozóan nagyon sok gyűjtött anyag van az Akadémián, és ez a tudományos publikációkban is visszaköszön. Sőt, az a szerencse, hogy ezt már hangosfilmen is után-gyűjtötte Martin György, és ez megörökítésre került. Tehát ezek voltak az első jelentős kezdeményezések a cigány folklór gyűjtése terén...

Ha úgy tetszik, akkor a második nagy hullám méltó folytatása, a Wlislóczy-féle roma folklór gyűjtéseknek, a 70-es évek eleje és közepe. Az életnek az egyik meghatározó élménye az volt, hogy 1972-ben 17-18 évesen, a „Ki Mit Tud?”-on az első voltam, aki egy ország nyilvánossága előtt megmutatta a cigány nyelv szépségét, gazdagságát. József Attila „Tiszta szívvel” című verse valahogy megtalált bennünket. A – részint roma fiatalokból álló - Monszun előadásában cigány népdal szövegeként, általában mondva pedig cigány és magyar nyelvű versként is megszólalt. Ha korrajzban akarok gondolkodni, akkor nem feledhetem el, hogy a Monszun együttes annak az ellenzéki mozgalomnak része, amelynek körében zenével, kultúrával politizál Haraszi Miklós, Dabasi Péter, Panyiga-Vas János, Fényes Balázs, Major György, Szabó Kati, Bársony Juli és mások. Ők azok, akik aztán a roma fiatalokkal, nem csak úgy általában foglalkoznak, hanem az együttesbe is hívják őket. A Monszun együttes nemzetközi munkásmozgalmi dalokat is énekelt és gyűjtött, például a Bandiera Rossa-t, Vörös kakast, vagyis olasz, spanyol, görög antifasiszta dalokat és hasonlókat énekelt. Magyarországon elsősorban a városi folklórt próbálták megtalálni. Maróthy János zenetudós segítségével és közreműködésével. Melósok közé mentek meg falvakba jártak, és ott próbáltak falu kutatást, zenekutatást csinálni. Ennek egyenes folytatásaként munkások közé is jártak munkásszállásokra. És ebből a sajátos helyzetből fakadóan azt vették észre, hogy ha a melósokat kérdezték, akkor nagyon hamar eljutottak a nótához, viszonylag kevés népdalhoz, ezzel szemben, ha a roma melósokkal keveredtek kap-

csolatba, akkor valami ismeretlen kincs-halmazra találtak, ami persze nagyon vonzó volt és jó alapanyag. Tehetséges fiatalokkal volt alkalmuk találkozni. Hogy csak egyetlen példát mondjak, Szilágyi János, alias Öcsi. Ő olyan szabadon improvizált, hogy Maróthy János szerint tökéletes koncertot, tökéletes formai felépítésű koncertot improvizált, amit aztán a felvétel alapján lekottáztak, szövegekkel megtűzdelték, és ezen a '72-es KI MIT TUD?-on énekelték. Amit ők hozzátettek, az a vokális többszólamra bontás és a meghangszerelés, illetve a megfelelő részekben a megfelelő szövegek behelyettesítése volt.

Amikor aztán a Monszun együttes tagja, Bársony János a férjem lett, már együtt jártunk munkásszállókra. Zenéltünk, verset, mesét mondtunk, és folyton kezdeményeztünk, hogy ők is mutassanak valamit. Ez egy nagyon különleges helyzet volt. Az az el nem ismert, és így módon tulajdonképpen elnyomott roma kultúra, amivel a többségi társadalom legfeljebb a feketevonatokon találkozott – és valószínű akkor is úgy, hogy már megint „gajdolnak” és milyen hangosak, és egyébként se értjük –, az egyszer csak az elit kultúra részeként színpadi előadásban jelent meg. Arra tartott igényt, hogy hallgassák, hogy színházi előadásként csodálják. Ez egy más minőség volt, és ez a roma emberek számára is más minőség volt. Értékként élhették meg saját cigányságukat. Tulajdonképpen ezeknek a fellépéseknek a hatására kezdődött el az együttes-alakítási mozgalom, mint olyan. Már a munkásszállásokon részint azok a fiatalok, akik korábban megfordultak a Monszun együttesben vagy a Romano Glaszo – az első általunk alapított önálló roma folklór együttes – környékén, azok elkezdtek saját csapatokat szervezni.

A népművelők kezdetben ózkdodással fogadták a műsorainkat. Megtapasztalva azonban a műsor színvonalát, üzenetét, a hallgatók reakcióját, egy idő után nagyon szívesen fogadtak minket. Rendszeres vendégek voltunk, és aztán nagyon stabil kapcsolatok alakultak ki a népművelőkkel. Úgy mehettünk oda, mintha hazamennénk. Ha támogatásnak lehet nevezni, akkor kezdetben az volt az egyetlen támogatás, hogy a Láng Művelődési Központban Nagy István igazgatósága alatt, bérleti díj nélkül próbalehetőséget kapott az együttes, a Monszun és a Romano Glaszo. Tehát volt egy hely, ahova meg lehetett hívni hetente egyszer vagy kétszer az embereket. Zenélni lehetett, felvételeket lehetett készíteni. De egyébként részint pénz nélkül léptek fel az együttesek, részint, ha mégis kaptunk minimális támogatást, akkor azon kazettákat vásároltunk a gyűjtésekhez, magnetofont, hangszereket kellett venni, és 1978-ra már odáig is eljutottunk, hogy az együttesnek fellépő ruhát vehettünk, hogy már ne civilben menjünk.

1982-ben aztán sikerült elindítani, például a Fővárosi Kettes Számú Építőipari Vállalat Hajdú utcai munkásszállóján egy saját cigány klubot is. Ezekben a fellépéseken is ugyanaz volt a koreográfia: előbb az általunk hozott műsor, ami vers, zene, illetve tánc volt, és ezt követően menetrendszerűen azt kértük, hogy ők is zenéljenek, meséljenek, táncoljanak, attól függően, hogy milyen hangulat alakult ki. Többnyire én animáltam, mint népművelő, kitérő szakmai gyakorlat volt.

Ilyen tartalmas találkozások voltak Szentendrén is, amiből aztán a Kalyi Jag együttes született. Ugyanígy munkásszállási fiatalok, akik éppen ott dolgoztak, verődtek össze, javarészből Kótajba valók. Ez azért említésre méltó dolog, mert vannak roma közösségek, különböző hagyományokkal, de itt a vokális többszólamú zenélésnek olyan szép és mély hagyományai van-

nak, hogy az szerintem világszám. Olyan szépet azóta se hallani így egyben, és ilyen komplex teljesítményként. Zseniális énekesek, táncosok, nagy tehetséggel improvizáló fiatalok jöttek ott össze. És hívtak bennünket, hogy menjünk, szálljunk be, és alakítsunk együtt együttest. De éppen a munkahelyváltások miatt, mert az emberek odamentek, ahol többet fizettek, ez az együttes is rövid időn belül szétszóródott. Kezdhattuk újra a toborzást.

Éz 1978-ban történt. A Kalyi Jag egyébként egy Bari Károly versből való kifejezés, fekete tüzet jelent, ezt már mindenki tudja világszerte – azt mondhatom –, hiszen az együttes Amerikától Japánig turnézott már, Dél-Koreát is beleértve. Azt a Bari sort, hogy „szívemben fekete tűz ég”, emeltük ki és választottuk az együttes nevének.

A Kalyi Jag együttes rendszeres próbákkal, alkalmi fellépésekkel, már ahogy sikerült szervezni, tovább működött, és 1979-ben elnyerte a Népművészet Ifjú Mestere címet. A Népművészet Ifjú Mestere címért lehet indulni zenével, tánccal. Minthogy roma-folklóról volt szó, a világ legtermészetesebb módján, ezt a kettőt együtt, mint élő orgánumot vitte az együttes tovább. A zsűriben ott volt Martin György is, akivel ez alkalommal találkoztunk személyesen először. És be volt nyújtva a hosszú repertoár lista, hogy ezeket a dalokat tudja az együttes, és kívánságra énekl. Ugye, fölmege az együttes, és akkor – „parancsoljanak” – elfújnak három dalt, gitár, mandolin és kanál kísérettel. Martin György a következőt kérdezi tőlük: lehetne ugyanezt hangszerek nélkül? A fiúk leteszik a hangszereket, érzik, hogy értő fülekre találtak, és ettől megtáltosodtak, még szebben szólt a terc. Persze megkapták a Népművészet Ifjú Mestere címet. És ez egyben rávilágított a „merre kell keresni a jövő útját” című fejezetre is.

Én 1978-ban kezdtem el a Népművelési Intézetben dolgozni, és a roma kultúrával foglalkozhattam. Ez ugyanaz az év, amikor megalapítottuk a Kalyi Jag együttest. Odakerülésem után gyakorlatilag két héttel elkezdtek az országjárást, és az autodidakta roma művészeket kezdtük összegyűjteni. 1979 májusában országos kiállítást szerveztünk 12 roma alkotóval. Naiv művészek múzeum volt már korábban is, de olyan nem volt, hogy egy nemzetiség szervezett volna ilyen típusú képzőművészeti kiállítást. Teljesen szándékos volt a roma képzőművészeti kiállítás. A kezdetektől azt gondoltam, hogy vállalhatóvá kell tenni azt, hogy mi románok születtünk. És ha valamivel, akkor ezt az értékeink felmutatásával lehet elérni. Minthogy bölcsész vagyok, azt is tudtam, hogy leginkább a kulturális értékek azok, amelyek átvihetők a köztudatba. Az köztudott tény volt, hogy a románok zenélnek, táncolnak, s ha ezt a másik oldalról nézem, akkor „dajdajoznak”, meg már megint ugrálnak, egy ilyen negatív megközelítési veszéllyel, nem igazán lehet betörni. Valami olyan abszolút az elit kultúra részével kellett „dobbantani”, ami meglepetést okoz. Nem felejthetjük el, hogy ekkor már Balázs János neve világszerte ismert volt, a képei Japántól Wintertourig megjárta a nagyvilágot, ámuldozást és csodálkozást váltva ki. A roma festők számára ő volt a minta, és az ő sikere. Balázs Jánost naivnak szokták nevezni, de szerintem ez tévedés. Megismerkedésem vele mesebeli volt.

Még egyetemista korunkban elindultunk a párommal – a Monszun együttesbeli zenész Bársony Jánossal –, hogy megkeressük személyesen Balázs Jánost. Felültünk a vonatra, Salgó-

tarjában leszálltunk, azzal az elszánással, hogy megkérdezzük az első szembejövő romát, biztos, el fog tudni vezetni bennünket János bácsihoz. Így is történt, leszálltunk a vonatról, és megkérdeztük az első szembejövő romát. Aki megsértődött, „mindenki csak Balázs Jánost keresi, hát azt hiszitek, hogy nekünk csak egy festőnk van?” – mondta. És elkalaurozt bennünket Balog Balázs Andrásnak, aki szintén festett, nem is akárhogyan. A romáknak nagyon gyakran hasonló nevük van, őt is Balázs Andrásnak hívták eredetileg. Az édesanyja Balog. Az én javaslatomra vette föl, és lett Balog Balázs András, hogy meg lehessen különböztetni Balázs Jánostól. És akkor ott rögtön ki is derült, hogy még csak ő sem egyedül van, mert a felesége lopkodikja tőle titokban a festékmarmadványokat, a gyerekeitől meg a rajzlapokat, és rokkant nyugdíjasként abszolút titokban ő is festget. Ő Oláh Jolán. Az ő képei valóban naivak. Egy rendkívül expresszív látásmódú, sajátos színvilágú asszony. Titokban készítgette a képeit.

Tudtam, hogy van egy Balázs Jánosunk, van egy Balog Balázs Andrásunk meg egy Oláh Jolánunk, és azt mondtam, hogy ha ők vannak, és ugye ott van előttük a két példa, a festőművész Péli Tamásé és persze Balázs Jánosé, aki iskolázottság nélkül tört be a képzőművészetbe és sikeres lett, akkor biztos, hogy vannak többen is.

A másik minta az Péli Tamás volt. Péli Tamás 1975-ben hazajött Hollandiából, miután elvégezte a Holland Királyi Akadémia murális szakát. Az első kiállítását valamikor '76-ban Bársony János szervezte, a Fővárosi Egyes Építőipari szálló nagytermében. Péli Tamás azt mondta magáról: elmentem megkeresni a gyökereinket, elindultam gyalog a barátaimmal, vissza Indiába. Eljutottam Anatólia sík vidékére, onnan jöttem vissza, tovább nem tudtam menni. De én akkor is roma vagyok, nem holland, nem magyar, vagy annyira magyar amennyire holland is, de elsősorban roma. És én vállalom azt, hogy roma vagyok. És abban is van egy csomó tudatosság, hogy visszamegyek az enyéim közé. Mert köztudott tény volt, hogy a Fővárosi Egyeseknél rengeteg roma dolgozott, és hogyha abban a kultúrházban állított ki, akkor ő hozzájuk ment haza.

Az Intézetben akkor a képzőművészeti osztály munkatársa volt Karsai Zsiga bácsi, aki nemzetközi hírnő táncos és énekes, valamint festő is. Ő gondolta akkoriban a naiv vagy népi festőket. A főnöke Japi-Pap Oszkár képzőművész volt, számíthatam segítségükre. Mint ahogy Lakatos Menyhért író, Péli Tamás festőművész, Choli Daróczi József költő támogatására is, és persze Bársony Jánosra. Kisebb-nagyobb csoportokban utaztatunk az ország különböző részeibe. Ugyanis a Népművelési Intézet kitűnő háttér volt a megyei művelődési központok szakreferenseinek hálózatával. A hírnők megelőzött bennünket, körbejárt, a cigány festők felfedezésében szívesen vállaltak részt a népművelő kollegák. És érdekes módon, az alkotók is egymásnak adtak bennünket. Mentünk házról-házra, településről-településre, és nézegettük a képeket, és válogattunk, hogy most akkor befér vagy nem fér. Ez tényleg már valami, vagy még csak a kezdet. Akadt, akinek azt mondtuk, nem, ez még nem az igazi. Vagy azt mondtuk, hogy ez iparművészetnek vagy népi iparművészetnek jó.

Így 12 alkotó munkáiból rendeztünk egy nagyszerű kiállítást a Pataki Művelődési Központban, 1979 májusában. Egy éven belül 35 következő kiállítást szerveztünk abból az anyagból, részint csoportos, részint egyéni kiállításokat. A kiállítás legna-

gyobb felfedezettje Pongor-Beri Károly volt, akinek leginkább a mexikói Orozcohoz és Siquieroshoz hasonlítható ez az időszaka. Óriási táblafestményeket készített, amelyek plakátszerűen, politikai töltéssel hirdetik, hogy a romák itt vannak, utat keresnek, hogy átkozni tudják csak a sorsukat. De ott voltak ezen a kiállításon Horváth Vince bácsi faragásai is. Vince bácsi akkor már 70-es éveiben járt, és a népművészet mestere volt. Tehát, ők is próbálták a saját útjukat járni abban a környezetben, ami adatott számukra. Több, kevesebb sikerrel. Ez az első kiállítás viszont fölállalta, és meghirdette azt, hogy ezek nem egyszerűen alkotó emberek a maguk helyén, hanem ráadásul romák. Ily módon az a tény, hogy ők romák, valamiféle érték, nem azért, mert az önmagában érték, hanem azért, mert a munkájuk az érték, és megbecsülésre érdemes. És mi megmutattuk ezeket a hétköznapi „hősök”-et, példát, vállalható tartalmat adva a cigány szónak.

A roma-folklórta mozgalomnak a gyökere tulajdonképpen a magyar táncház mozgalom is. Ez egy sajátos paralell, de így van. Ez az időszak, amikor már van Kalyi Jag együttes, de amikor a roma-folklór a maga érintetlenségében még utolérhető a telepeken. Ezt próbáljuk meg a maga erejével, a maga természetességében színpadra emelni. Nem feledhetjük el, hogy ekkor már a néptánc mozgalom, a táncház mozgalom elindult. Még kezdeti lépésekben van ugyan, de már elindult. Amikor a miénk jelentkeznek együttműködés a roma-folklórral, akkor a néptáncosok, és a néptánc mozgalomban megjelenő fiatalok körében van a legnagyobb sikerük. Talán éppen azért, mert az ő számukra nem mindig ismeretlen a roma kultúra, mert a gyűjtő útjaikon akár Erdélyben, akár Magyarországon eljutnak falvakba és a cigánytelepekre, és az ő adatközlőik nagyon gyakran éppen romák. Tehát ez egy szép egymásra találás. Azt sem kell elfelejtenünk, hogy a táncház mozgalomnak erős ideológiai háttere is volt bizonyos tekintetben. A tét az volt, hogy „nemzetközivé válik-e a világ” a kommunizmus ideológiája szerint, vagy lesz annak továbbra is jelentősége, hogy egy-egy nép sajátos történelemmel, sajátos kultúrával rendelkezik.

Amint ezt pontosan tudjuk még a Kádár-érában is, valakinek büszkének lenni arra, hogy ő egy adott néphez tartozik, nem csak, hogy nem volt divat, de kifejezetten nacionalizmusnak számított, és megtorolható is volt egyidejűleg. A táncház mozgalomra, a magyar népi kultúra gyökereihez való visszatérésre ugyanezt a nacionalista bélyeget is rásütötték, miközben nem többről, nem kevesebbről volt szó, hogy lehetünk mi világpolgárok úgy is, hogy öntudatos magyarok vagyunk közben, és az egyetemes kultúrát birtokolhatjuk mi úgy is, hogy nagyon büszkének vagyunk a saját hagyományainkra is. A táncház mozgalom sajátos mozgalom volt. Nem röpiratokkal és kinyilatkoztatásokkal terjedt, hanem mint szórakozási forma. Miközben az a tény, hogy valaki táncházba jár, az egy szórakozás volt, természetesen mindannyian tudtuk, hogy az egy politikai tett is. És a politikuma éppen a népköltészetben, éppen a zenében vagy éppen a táncban rejlett. És éppen ezért is megfoghatatlan volt. Megpróbálták tiltani, vagy ha nem is tiltani, de éppen csak megtűmni, és csak igen elvélve tudott ez a mozgalom magának teret teremteni, például a Kassák klubban annak idején.

A XIV. kerületben a közművelődési csoportot Héra Éva vezette 1978-ban, később a Népművelési Intézetben – ma Magyar Művelődési Intézet – a Népművészeti osztály vezetője lett. Ne-

kem meg abban a szerencsében volt részem, hogy ötödéves egyetemistaként éppen nála voltam gyakorlaton. Volt ebben az amatőr mozgalomban valami óriási erő és pezsgés. Magunk festettük a plakátokat, és hirdettük a programokat. Emlékszem, Héra Évának, de nekem sem okozott gondot, hogy beálljak plakátot festeni, ragasztani. Ebbe a táncházba Nagy László és Szécsy Margit is eljárt. És hát a zenék és a táncok közben volt egy-egy vers vagy éppen egy népmese citálása is, vagy közös daltanulás. Szóval, megvolt ennek a varázsa és szépsége...

Amikor 1979-ben az Autodidakta Cigány Képzőművészek Első Országos kiállításának mintegy bevezetőjét, a legeslegeslő kiállítást szervezem, annak a Kassák Klub ad otthont. Pongor-Beri Károly és Balogh Balázs András képeit először ott állítottuk ki.

A 80-as évek elején, amikor a Népművelési Intézet, mint intézmény háttérrel ad ennek a cigány közművelődés megszervezésének, politikailag még a következőképpen néz ki a helyzet. Az 1961-es Politikai Bizottsági határozat megszüntette a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségét, mely 1957-1961-ig működött. Azt mondták, hogy a cigányságnak nincsen saját nyelve, nincsen saját kultúrája, éppen ezért nincsen szükség szövetségre sem, nem hogy a többiekhez hasonló demokratikus szövetségre, de egyáltalán semmiféle politikai intézményre. Hogy a cigányság csak egy hátrányos helyzetű réteg, és ha majd mindenki dolgozik, meg igyekeznek beilleszkedni, akkor eltűnik, kvázi a cigányság mint nép is. Ez nem más, mint az erőszakos asszimiláció politikája...

1978-ban, Békésen még olyan cigány klubot mutogatnak a tanácskozási résztvevőinek mintaként, ahol gügye étkezési és viselkedési illemszabályokat próbálnak tanítani felnőtteknek – mint a gyerekeknek. Ez ugyanaz a klub, ahol bennünket feljelentettek a cigány himnusz énekelése miatt, miközben a romák büszkének voltak rá, hogy vendégül láthatják a „ki mit tud”-döntős cigány lányt.

Amikor 1979-ben rendelet jelenik meg a cigányság közművelődéséről, az már arról szól, hogy ha a cigányok ilyen művelődő közösségeket szerveznek, az nem feltétlenül elítélendő. Tehát tesznek valamiféle engedményt éppen azért, mert az az értékfelmutató jelenlét közben már megindult. Tehát, már túl vagyunk bizonyos fejlődésen. Sőt, nyaranta már továbbképzéseket szervezünk a Népművelési Intézetben, a romákkal foglalkozó közművelődési szakembereknek. Nekem arra mindig nagy gondom volt, hogy az előadók körébe meghívjam a tudósokat, akik a romák kutatásával foglalkoznak, Víg Rudolf, Kovalcsik Katalin népzenekutatók, Réger Zita nyelvész, Havas Gábor szociológus rendszeres vendégünk volt. De nem csak arra ügyeltünk, hogy kutatók, tudósok, romákkal foglalkozó szakemberek legyenek az előadók között, hanem a továbbképzendőik közé is teljesen tudatosan vegyes társaságot hívtunk. Tehát olyan népművelőket, művelődési ház igazgatókat, esetleg pedagógusokat, akik cigány közösségekkel gyakran találkoznak, gyakran dolgoznak, és olyan romákat, akik vagy már maguk vezetnek ilyen intézményeket, klubokat, együtteseket, vagy kifejezetten arra való felkészítésük folyik, hogy olyat tudjanak vezetni.

Ez gyakorlatilag 1979-től '92-ig évente megrendezésre került. Ez egy intenzív képzés, egy hetes, bentlakásos továbbképző tanfolyam sorozat volt.

1977-től szerveződtek a nyári táborok is. Emlékszem, az első olvasótáborot Bársony János a fővárosban úgy szervezte meg, hogy az ifjúsági osztálytól beutalókat szerzett, amik ugye egy hetes, ingyenes, balatonszemesi KISZ táborban való részvételt tettek lehetővé, illetve felárú utazást. Bársony János végig levelezte a középiskolákkal, hogy amennyiben van cigány fiatal a tanulók között, azoknak ezek a jegyek ingyen kioszthatók. A 2000 fős nagy KISZ-táborban talán húszegyneháyan voltunk. Pénzünk ebben az időben nem volt arra, hogy vendégeket hívjunk, talán ötezer forintunk volt, hogy az útiköltségüket ki tudjuk fizetni. Mégis ennek az óriási tábornak a legjobban szervezett, leghatékonyabb dolgozó kis csapata voltunk. Ez bizony nagy feltűnést keltett az esti közös műveltségi szórakoztató versenyeken, melyeket többnyire Déry János vezetett. Egyébként napközben is mindig szervezett programunk volt, hol csak felolvastunk egy-egy könyvből, vagy filmet vetítettünk, vagy vendégséget hívtunk: eljött hozzánk Lakatos Menyhért író, Choli Daróczi József költő és vendégünk volt Lojkó Lakatos József filmrendező is. De velünk volt a Kalyi Jag együttes 2-3 tagja is, akik zenéjükkel színezték a tábor hangulatát.

Tehát, elkezdődött annak a nyilvános megélése egy ifjúsági táborban, hogy mi romák vagyunk, vállaljuk ezt, nektek is megmutatjuk, hogy ebben mennyi sok szépség, jószág van. És ez nagyon nagy szimpátiát váltott ki a fiatalok többségében. Azon vettük magunkat észre, hogy fűrtökben lógnak rajtunk a cselengő fiatalok, akik kitűnően szórakoznak a társaságunkban, és érdeklődéssel hallgatják az önmagunk kereséséről szóló hosszú vitákat. Így kezdődött a cigány olvasótábori mozgalom.

Közben arról beszélgettünk, hogy mi van az iskolában, mi akarsz lenni, hogy próbáld elérni. Valahogy tudatosítani próbáltuk a fiatalokkal, hogy vannak az életben célok, amelyek elérhetőek, és hogy nagyon kell akarni, mert el lehet érni, és nem lehet csak azzal törődni, hogy előítéletek vannak. Sőt, azt sem lehet elfogadni, hogy a nyomás arra felé toljon bennünket, hogy mi ne akarjunk cigányok lenni, hanem éppen ellenkezőleg. A múltból is, a történelmünkéből, a hagyományokból, a kultúránkából megpróbáltuk visszaadni, visszalopni, vagy éppen tudatosítani a fiatalokban, hogy mi az érték.

Máig sem felejthetjük el, hogy a cigánygyermeknek túlnyomó többsége számára ezek a nyári táborozások jelentik a kitekintést a világba. Javarésztüknek mind a mai napig ez az egyetlen üdülési lehetőség. A község, a település határán kívülre leginkább ilyenkor jutnak el. Ez mindenképpen egyféle világnyitogatás is. Hogy van másféle életmód is. Most nem csak arról beszélek, hogy nem csak putrikban lehet lakni, hanem más típusú házakban is, hanem a világ szépségeire, a környező világ csodáira is rá kell irányítani a figyelmet, a múzeumoktól kezdve a hajóútig és a kirándulásokig. Próbáljuk kinyitni nekik a világot a maga sokféleségével és szabadságával, részint felkészítjük őket arra is, hogy értékékként tudják megélni a saját cigányságukat, egész egyszerűen konfliktus kezelő technikákat sajátítsanak el, hogy ne ökölbe szorult kézzel rögtön odaüssenek, hogy mit cigányozol, hanem húzzák ki magukat és mondják büszkén, hogy igen én cigány vagyok, és?...

Visszatérve, a roma értelmiség a 70-es évek legelején jelentkezett. Az nem véletlen, hogy éppen a lehető legkreatívabb, és legautonómabb területen, a művészetek területén. A szépirodalomban elsősorban, és a képzőművészetben. Bari Károlynak 17 évesen adták ki az első kötetét, ami valami 10 ezer példányban

fogyott el pillanatok alatt. Az egy megdöbbenés volt abban az időben. Amikor 1974 -75-ben Lakatos Menyhért „Füstös képek” című kötete megjelenik, az a másik reveláció. És aztán jönnek sorban, Osztoján Béla, Balogh Attila, Horváth Gyula. Choli Daróczi József versei 71-ben jelennek meg cigányra fordítva a Nagyvilágban. És ez mind-mind a művészet területére való betörés, és egyféle híradás, hogy itt vagyunk, élünk, lehet, hogy mások vagyunk, de hát a fájdalmaink, az érzelmeink, a szépségünk az ugyanolyan mint a többieké. Talán ez az, amivel, az egzotikumon túl, sikerül megfogni a többségi társadalmat. A művészet katarzisa.

Amikor a 70-es évek legvégén, a 80-as évek elején az intézetben elkezdtem szervezni a folklórmozgalmat, akkor tulajdonképpen ugyanez a bázis: a művészet erejével megmutatni magunkat. És a különböző művészeti területeken elkezdődik egy beszivárgás. A képzőművészetben először, 1979-ben Autodidakta Cigány Képzőművészek Első Országos Kiállításával indítunk, aztán 1981-ben a hagyományörző Cigány Együttesek Országos Találkozóját szerveztük meg. Olyan szakemberek társaságában, mint az azóta megboldogult nemzetközi hírű néptánc kutató tudós, Martin György, Erdélyi Tibor koreográfus, aki maga is hosszú-hosszú ideig táncolt az Állami Népi Együttesben, és Felföldi László néptánc kutató tudós. Az ő társaságukban és Bársony Jánossal, aki ugyan a férjem, de minthogy együtt szerveztünk mindig együttest, és a roma-kultúrával is együtt foglalkoztunk, természetes módon és önkéntesen jött velünk ezekre a gyűjtő utakra.

A népzenei gyűjtéseink anyaga a Zenetudományi Intézet Bartók archívumában a mai napig fellelhető. Írtam is a kezdetek-kezdetén egy tanulmányt, Maróthy János zenetudós felkérésére. Megpróbáltam szöveg-tipológiát készíteni a cigány népdalok szövegei alapján. Ez a dolgozat is megtalálható a Zenetudományiban. Solt Otília felkérésére, aki a Fővárosi Pedagógiai Intézet főmunkatársa volt akkoriban, készítettem egy segédanyagot cigány anyanyelvű tanulók számára, amelybe kisgyermeknek való dalocskákat, verseket, mondókákat próbáltam összegyűjteni, és valamiféle használható segédanyagként a pedagógusokhoz eljuttatni. Sajnos olyan kevés példányszámban jelent meg, ráadásul zenei hangzóanyag melléklet nélkül, hogy ez tulajdonképpen korlátja lett a használásnak.

Még 1976 májusában, a férjem, Bársony János kezdeményezésére a Magyar Rádió számára készítettük el az első cigány műsort, mármint a Romano Glaso Együttes. Egy műsort a magyarországi cigány irodalomból, amiben roma fiatalok mondják Bari Károly, Choli Daróczi József, Osztoján Béla verseit, illetve Petőfi, Ady, József Attila műfordításait cigány nyelven. Roma folklórzenével fűszerezve. Ez a felvétel viszonylag gyakran megy a rádió műsorában, és tulajdonképpen abszolút alkalmas arra, hogy a népiismereti oktatás alapja vagy kelléke legyen.

Beszélnem kell még Choli Daróczi József munkásságáról, aki a XV. Kerületben a Kavicsos közben akkor tanár volt, és Péli Tamás ugyanabban az iskolában rajtot tanított. Ebből az iskolai közegeből és a szülői értekezletből szerveződött meg a Rom Som Klub, ami a Rom Som együttesé vált. Ez javában a '70-es években történik. Később beindult az olvasótábori mozgalom, azok a fiatalok, akik Palotán a Rom Som klubba járnak, most már eljutnak olvasótáborba is, és akkor már együttest is szerveznek. Szóval ez egy ilyen folyamatosan jelenlévő – nem

találok rá jobb szót, mint – mozgalom. Cigánybálokat szervez-
nek, éppen Palotán. Az egy rendkívüli dolog volt, Choli által
szervezve, és nagyon nagy részvétellel. Vagy kulturális esteket
szerveztek, amiket nem lehetett bezárni, mert nagyon maradni
akartak még a népek. És tulajdonképpen az értelmiségnek is
egyre inkább látszik, hogy szüksége van arra, hogy valamilyen
szervezett formában alkalma legyen a gondolatait kicserélni. A
HDVSZ-ben, ami most a Bihari együttes székháza, szerveződik
meg a roma értelmiség klubja először, és körülbelül két évig tart.
Ekkor még a roma értelmiségben lehetőségek híján sokkal
nagyobb az összetartó erő, mert, amit mindenki érez, az az elnyo-
más. Amit mindenki tud és akar, hogy ezzel szemben legyen
egy vállalható út, ami arra vonatkozik, hogy cigányok vagyunk
és amennyire mások, annyira ugyanolyanok is. És nem akarjuk
megtagadni magunkat, és értékünk szeretnénk megélni mind-
két identitásunkat. Az összetartó erő ebben az időben még, ép-
pen mert nagyon nagy a nyomás, rendkívül erős. Ahogy elkez-
denek a lehetőségek megteremtődni, éppen azok csekély volta
miatt, elkezd ez a csapat szétszóródni. Vannak, akik úgy ítélik
meg, hogy ezek olyan csekély lehetőségek, hogy emiatt ne lép-
jünk, ne adjuk fel magunkat, követeljünk többet. Azt viszont
kollektíven.

1984-ben újra Politikai Bizottsági határozat születik, ezúttal
azonban arról, hogy meg kell vizsgálni a lehetőségét egy kulturá-
lis szervezőmunkát és politikai érdekképviseletet ellátó cigány-
szervezet létrehozásának. Nos, a felelősök megvizsgálták a lehe-
tőségeket, és rögtön nem egy, hanem két szervezet létrehozását
döntik el. Egyet az úgynevezett politikai érdekképviseletre, és
erre hívják életre majd 1985-ben az Országos Cigány Tanácsot,
egyet pedig a kultúra ápolására.

Tehát, a mozgalom erősödése miatt nem lehetett nem szem-
besülni azzal, hogy mi nem akarunk gázsók lenni, cigányok
akarunk maradni. És amennyiben továbbra is marad ez a nyo-
más, akkor ellehetetlenülnek a világban. Mert nem lehet egy
népet kiirtani azzal, hogy kineveznek valakit tudósnak, mint
ahogy ezt tették, azzal, hogy nincsen cigány nyelv. Ezzel szem-
ben pedig a nemzetközi konferencián filmet fordítanak cigá-
nyul. Amikor jönnek külföldről tudósok, a világ legtermésze-
tebb módján azzal kezdik, hogy megtanulnak cigányul, ha már
romológiával akarnak foglalkozni, és a világ legtermészetesebb
módján megtalálják az utat hozzánk is, nem csak az úgynevezett
ciganológusokhoz.

A történehez még hozzátartozik, hogy a 80-as években a
Miniszterelnöki Hivatalból, megszólítottak néhány értelmiségit,
hogy ugyan mondják már meg, mi az, amire a romáknak szüksé-
gük van. Bari Károly költő, aki akkoriban Zalaegerszegen Ró-
meó és Júliát játszott egy romákból szerveződött színpadi cso-
porttal, többek között ilyen követeléseket fogalmazott meg, hogy
színház, kutatóközpont, múzeum és folyóirat kellene. Amikor
Békésen rendeztek tanácskozást, akkor például Csalog Zsolt
volt, aki a leghatározottabban megfogalmazta azt, hogy olyan
intézményekre van szükségük a romáknak, mint múzeum, szín-
ház, könyv és lapkiadás, közművelődési intézmény. És egyéb-
ként is a kulturális intézményrendszerben gondoskodni kellene
arról, hogy a cigány kultúrát támogassák... Elgondolkodtató,
hogy mi valósult meg az egykori követelésekből és milyen szín-
vonalon...

Szemes Zsuzsa

